

УДК 351.865

Гута С.С.Національна академія державного управління
при Президентіві України

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ, ЗУМОВЛЕНИХ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИМИ ЧИННИКАМИ: ІСТОРИКО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

У межах цієї статті здійснено історико-бібліографічний аналіз теоретичних засад державного управління в умовах кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками. Проведено дослідження різноманітних підходів до розуміння кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками в державно-політичній та військовій сферах, визначені спільні ознаки цих підходів і специфічні характеристики, запропоновано умовне диференціювання їх за кількома групами; окреслено коло питань, які й досі не вирішені в межах теми дослідження.

Ключові слова: історико-бібліографічний аналіз кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками, національна безпека, державне управління.

Постановка проблеми. Тривалий процес кризової ситуації, зумовленої воєнно-політичними чинниками, та його негативна спрямованість роблять дослідження теорії зазначених криз надзвичайно актуальними, оскільки в сучасних умовах значно зростає їхня кількість, розширюються масштаби та інтенсивність. Через це виникає необхідність теоретичного осмислення феномену кризової ситуації, зумовленої воєнно-політичними чинниками, як соціального явища і наукового поняття. Тільки на основі осмислення її генези та еволюції, всебічного, системного аналізу і наукового узагальнення історії вже наявних теоретичних напрацювань формуються нові наукові концепції. Процес вивчення кризової ситуації, зумовленої воєнно-політичними чинниками, з цієї точки зору не є винятком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну базу дослідження становлять праці таких науковців, як: П.П. Гай-Нижник [4], А.М. Гірник [8], В.П. Горбулін, О.С. Власюк, С.В. Кононенко [7], Д.М. Дидьє [11], Р.О. Додонов [10], І.О. Забеліна [14], І.О. Кульчій [20], Е.М. Короткова [18], Г.П. Ситник [27], П.А. Сорокін [28], Б.Г. Шелегеда [35]. В їхніх працях висвітлюється історико-бібліографічний аналіз поняття та сутності соціально-суспільних, економічних і політичних криз в межах культурного, духовного, психологічного підходів, державно-політичної та військової сфер, у теорії конфліктів та міжна-

родних відносин. Проте аналіз публікацій свідчить про відсутність системного наукового узагальнення історії і розуміння щодо проблематики державного управління кризовими ситуаціями, зумовленими воєнно-політичними чинниками, та потребує подальшого наукового осмислення.

Постановка завдання. Метою статті є оприлюднення результатів наукового пошуку формування системних категорій, принципів щодо історико-бібліографічного аналізу вивчення кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками, в державному управлінні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема врегулювання та успішного розв'язання кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками в Україні, є однією з найактуальніших проблем державного управління, тому що за допомогою механізмів і технологій їх врегулювання можна попередити кризу, стабілізувати систему управління держави. Відсутність всебічного системного аналізу, наукового узагальнення історії і розуміння вже наявних теоретичних напрацювань проблематики криз впливає на концептуальні погляди та програмні засади в процесі проведення кваліфікованого державного моніторингу кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками.

Проблематика криз, вивчення причин і умов їх попередження хвилювала мислителів, починаючи з ранніх етапів виникнення людської цивілі-

зації, і, враховуючи виклики сьогодення, є актуальною в наш час.

Як явище кризова ситуація, зумовлена воєнно-політичними чинниками, належного наукового висвітлення у світовій та вітчизняній науці не отримала. Дана тема завжди вивчалась у контексті різних сфер суспільного життя, економічних, гуманітарних та технічних наук, у межах культурного, духовного і психологічного підходів, державно-політичній та військовій сферах, у теорії конфліктів та міжнародних відносин. Всі ці знання сформували комплексні теорії і підходи до розуміння основ проблематики криз, у тому числі зумовлених воєнно-політичними чинниками. Проте кожний історичний етап розвитку суспільства несе виклики для теоретиків, адже кризи набувають все нових форм, виявів та особливостей. Це зумовлює необхідність пошуку шляхів, засобів та методів для обґрунтування цього феномену.

Для осмислення еволюційних особливостей вивчення питань державного управління в умовах кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками, пропонуємо розглянути історико-бібліографічний аналіз знань, що формують, на наш погляд, концептуальні підходи з тематики дослідження.

Перші згадки про кризи в соціальному розвитку як наслідок порушення законів можна знайти в літературних джерелах Стародавнього Єгипту. Закони трактуються як справедливі, оскільки мають божественне джерело походження. Порушення божественних норм із боку «беззаконників», згідно з даними уявленнями, призводить до «страшних змін» [11, с. 112].

У стародавньому індійському політичному трактаті «Артхашастра» головною є думка про те, що владу і багатство варто здобувати, відстоювати і збільшувати всіма засобами, як гарними, так і поганими [2, с. 76].

У період античності вчення про суб'єкт кризи було невиразним, а поняття динаміки і структури кризи не розглядалося взагалі. Так, Анаксимандр доводив конфліктне начало всіх суспільних речей. Війна як кризовий феномен вперше розглядалася Гераклітом і Платоном. Останній стверджував, що війна є великим злом, тоді як Геракліт бачив у ній суть буття. Платон також вважав, що головним фундаментальним елементом стабільності держави є верховенство права, а нехтування законами є головною причиною державної кризи [14, с. 349].

У своїх роботах Аристотель одним із перших відзначав, що криза багато в чому пояснювалася зміною соціальної структури суспільства. Крім

того, основну причину заколотів і зміни форми держави Аристотель бачив у спотворенні принципу справедливості, коли олігархія посилює існуючу нерівність, а неправова влада демосу (охлократія) зрівнює багатих і простий народ, «скрізь причиною обурень буває нерівність», – писав він [1, с. 85].

Паралельно з давньогрецькими мислителями погляди на кризу мали місце і на Сході, зокрема, завдяки зусиллям Конфуція, Сунь-Цзи, Лао-Цзи та ін. На думку китайського мислителя Конфуція, проходження ритуалу, звичаю дозволяє уникнути насильства та гострих політичних і соціальних конфліктів [19, с. 114]. Підкреслюючи важливість гармонії завдяки існуванню світлого і темного начал, Лао-Цзи вважав, що «у боротьбі перемагають ті, хто не любить війну. Головне полягає в тому, щоб зберігати спокій. Мир цінніший від війни» [22].

У середні віки християнська філософія у відповідності до біблійних канонів прагнула довести переваги миру, згоди і братерства між людьми. Дослідження і роздуми А. Августина «Про Град Божий» та Ф. Аквінського «Сума теологій» обґрунтували так звану «теорію справедливої війни» та наполягали на тому, що боротьба повинна бути виправданою і мати виключно оборонний характер. З цього приводу А. Августин пише: «краще, говорю, війна з надією на вічний мир, ніж полон без будь-якої думки про звільнення» [3]. У цей час вже є відомі приклади завершення збройних конфліктів шляхом встановлення так званого «Божого перемир'я», яке починалося з двох днів на тиждень, а далі тривало декілька місяців [9, с. 55].

Аналізуючи погляди мислителів епохи Відродження і Нового часу, зауважимо, що вчені цього періоду в основному застосовували системний підхід до дослідження феномену кризи, розглядаючи її як суспільну боротьбу, проте все ще не відкидаючи абстрактне розуміння цього явища.

Своєрідне трактування кризи було представлено в роботах Н. Макіавеллі, соціальні протиріччя та інтереси постають у нього одним з найважливіших чинників історичного та політичного розвитку. Саме він дослідив роль матеріальних інтересів як основного джерела суперечок між людьми. У своїй праці «Володар» Н. Макіавеллі обґрунтовував неминучість криз, які можуть існувати як між народом та правителем, так і між державами. Він писав: «Головні підвалини всіх держав, як нових, так і старих чи змішаних – це добрі закони і сильне військо» [24].

Англійський філософ епохи Відродження Ф. Бекон вперше здійснив спроби проаналізувати причини соціальних криз усередині держави. До основних причин виникнення криз він відносив: складне матеріальне становище народу, зневагу правителів думками сенату, політичні помилки, розповсюдження пліток, а також «пасквілі та крамольні речі» [8, с. 13].

Англійський мислитель Т. Гоббс один із перших довів, що причиною кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками, є прагнення влади, панування та володарювання. «Люди безперервно змагаються між собою, домагаючись пошани і чинів, чого зазначені істоти (маються на увазі тварини) не роблять, і, отже, на цій підставі серед людей виникають заздрість і ненависть, а в результаті і війна...», – стверджував він [6, с. 131].

Дж. Локк доповнив думки Т. Гоббса щодо ролі влади у виникненні криз. Згідно з його вченням, для вирішення суперечок між людьми та покарання тих, хто порушує природні права, люди погоджуються на створення держави, «...через це Бог призначив владу, щоб стримувати людську упередженість та насильство», «сила або заява про готовність її застосувати відносно іншої особи, коли на землі немає нікого вищого, до кого можна було б звернутися за допомогою, – це і є стан війни; і саме відсутність можливості подібного звернення дає людині право вести війну проти агресора», – пише він [23, с. 272].

Німецький філософ Г. Гегель у своїй праці «Феноменологія духа» [5] чітко висловився відносно позитивної ролі війн у розвитку суспільства. Ним була розкрита основна причина криз, яка, на його думку, коріниться в соціальній поляризації.

І. Кант у своїх дослідженнях писав: «...стан миру між людьми, які живуть по-сусідськи, не є природним станом. Останній, навпаки, є станом війни», вказуючи на історичну зумовленість насильницьких способів виникнення криз між державами [36, с. 7].

Військовий теоретик К. Клаузевіц у своїй праці «Про війну» визначив природу кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками, запропонувавши знамениту формулу: «війна є ніщо інше як продовження державної політики іншими засобами» [15, с. 27]. Він наголошував, що політика використовує війну для досягнення своїх цілей, яких сама не здатна досягнути.

Питання політичної стабільності і природи політичних криз у новий час західними вченими

стали розглядатися в контексті теорії «суспільного договору» і демократичного принципу розподілу влади. У працях таких мислителів, як Д. Медісон, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо тощо, умови безкризового розвитку суспільства вбачалися у вдосконаленні конституційних засад державного правління, становленні системи представницьких органів, демонополізації влади за допомогою поділу влади і розширення інших демократичних процедур.

Слід відзначити роботи вчених Г. Зіммеля, К. Маркса, А. Сміта, М.І. Туган-Барановського, які вперше використали економічний підхід у розумінні кризових ситуацій.

Ідеї К. Марса про ліквідацію приватної власності як основу формування стабільного і безконфліктного суспільства, по суті, заклали традиції соціалістичної думки. За К. Марксом, рушійною силою циклічного ходу відтворення служить накопичення капіталу, яке веде до розширення капіталістичного ринку, слідом за цим перетворюється на безпосередню причину кризи [25, с. 126].

Аналізуючи промислові кризи в Англії в ХІХ ст., М.І. Туган-Барановський висунув оригінальну власну концепцію криз, засновану на теорії кругообігу суспільного капіталу та нездатності капіталізму і ринку забезпечити пропорційність відтворення, що веде до періодичного переповнення каналів товарного обігу (загального надвиробництва), різкого коливання цін, грошового обігу, кредиту, до хвиль безробіття [34, с. 231].

Кризи в державно-політичній та соціокультурній сферах досліджував П.А. Сорокін. У монографії «Соціологія революції», написаній у Празі в 1922 році, революція розглядалася як наслідок і засіб вирішення глибоких соціально-політичних криз [28]. У роботах П.А. Сорокіна «Соціальна та культурна динаміка», «Криза нашого часу», «Американська сексуальна революція» розглядаються прояв і механізм глибокої кризи, що вразила західну цивілізацію і чуттєвий соціокультурний устрій у ХХІ столітті [14, с. 351].

Передумови та зміст передвоєнної та післявоєнної криз, вплив війни на кризові ситуації, взаємовплив кризових фаз довгострокових і середньострокових циклів розкрив у своїх наукових роботах М.Д. Кондратьєв [17, с. 54].

У теорії міжнародних відносин криза розглядається як одна зі стадій конфлікту, тому в основному проблеми врегулювання криз розглядалися через призму врегулювання конфлікту загалом. Цей підхід відображено в роботах Л. Бумфілда, Р. Ленга, Р. Смоукі, Р. Фішера, С. Хантінгтона та

О. Панаріна. Теорія міжнародних відносин дозволяє досліджувати найважливіші характеристики кризової ситуації: раптовість, брак часу, невизначеність [11, с. 3].

У Радянському Союзі існувала точка зору, що кризи є характерною рисою капіталістичного способу виробництва і повинні бути відсутні при соціалістичному ладі, «... є тільки труднощі росту» [18, с. 74]. Багато років у нашій країні саме це поняття було, швидше, ідеологічним, ніж реальним фактором розробки економічної політики розвитку виробництва.

Для розгляду проблеми політичних криз країн пострадянського простору в межах нашого дослідження значний інтерес представляють праці теоретиків концепції модернізації і «демократичного транзиту» таких авторів, як Р. Даль, Г. О'Доннел, А. Лейпхарт, Х. Лінц, С. Ліпсет, Н. Луман, Д. Рос-тоу, С. Хантінгтон.

Політичні кризи в країнах СНД у даному випадку розглядаються як певні етапи демократизації [14, с. 350].

Різне трактування витоків та результатів кризи 2004 року в Україні представлена в науково-аналітичних працях українських дослідників. У ряді робіт можна виділити дві основні позиції. Одна група українських учених розглядає «помаранчеву революцію» як продовження політичної трансформації, початок якої було запущено ще в 1991 році. Отже, політична криза на Україні розглядається ними як новий етап демократизації української політичної системи. Друга група українських учених доводить протилежну точку зору, згідно з якою вибори 2004 року і політична криза в Україні є продуктом нелегітимних акцій опозиції, яка зуміла домогтися своєї мети – приходу до влади незаконними способами. Однак усі видання носять або довідково-описовий, або публіцистичний характер [14, с. 349].

На нашу думку, особливе місце дослідженню питань державного управління в умовах кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками, відводиться в роботах науковців, що займаються питаннями теоретичного осмислення конфлікту.

Варто відмітити як окрему доктрину теорію миротворчості, що була сформована та набула популярності в 50-х роках ХХ ст. Одним з її теоретиків є норвезький соціолог Й. Галтунг, котрий сформулював такі поняття, як миротворчі операції (peace-making), операції з підтримання миру (peace-keeping) та миробудівництво (peace-building). Для прикладу наводимо його понятійний апа-

рат миротворчості: мирне вирішення конфліктів спрямоване на обмеження відкритого протистояння сторін, на припинення конфліктних дій, деескалацію напруги, зниження рівня ворожнечі, перехід учасників конфлікту до пошуку спільного вирішення проблеми.

Важливий вклад у теорію миротворчості здійснив Г. Шмідт, який відзначав необхідність досліджень латентних конфліктів, де основна увага повинна фокусуватися на процесі ескалації конфлікту, а не на припущеннях про можливі рішення.

У поглядах К. Боулдінга є концепція інтегративної допомоги, яка припускає можливість контролю, переконання і «заморожування» конфлікту на більш тривалий термін.

Значний інтерес представляють дослідження Дж. Бертона – ведучого теоретика в галузі вирішення соціальних і міжнародних конфліктів, який очолив Центр аналітичного вивчення та вирішення конфліктів Національного інституту світу при Університеті Дж. Мейсона (Вірджинія). Саме він розробив концепцію «контрольованої комунікації», у форматі якої вперше навів відмінності між процесами врегулювання суперечок і розв'язання конфліктів [16].

Вагома точка зору у формуванні теорії регулювання і управління кризовою ситуацією належить англо-американській школі політологів. Варто відмітити праці Р. Коллінза, який стверджував, що конфлікт виникає там, де є насильницький примус. А держава виступає головним засобом контролю над виявами насилля. У своїх дослідженнях соціолог намагався довести причини революцій та розпаду держав через призму історичної макро-соціології [21].

Т. Шеллінг зробив вагомий внесок у дослідження теорії гри у вивченні конфлікту, насамперед у процесі переговорів [30, с. 335].

Серед найбільш відомих учених-практиків в області трансформації конфлікту слід виділити Дж. Ледераха, А. Керла, Й. Гальтунга.

Трансформація конфлікту відрізняється від стратегій вирішення та управління конфліктами тим, що сучасні конфлікти вимагають більше, ніж просто перегляд позицій. Якщо головними принципами управління та врегулювання конфлікту виступає прагнення припинення насильства, то трансформація конфлікту досить часто передбачає перетворення відносин із застосуванням сили.

Цікава теорія Г. Кельмана, який припустив, що намагання вирішити конфлікт, ґрунтуючись лише на думках лідерів опозиційних груп та ігноруючи думки

інших акторів, менш значних, неправильна. Для врахування думок більшості можливих акторів ним передбачалося створити спеціальні «майстерні» для обміну думками та формулюванням вимог [29, с. 38].

Аналіз історіографії наукових джерел, присвячених розгляду проблеми державного управління в умовах кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками, взагалі, дозволяє нам умовно диференціювати їх за такими періодами.

Перший період (античність та Середньовіччя – XVIII ст.) становлять праці видатних мислителів Стародавнього світу Геракліта, Платона, Аристотеля, Конфуція, Сунь-Цзи, Лао-Цзи, А. Августина, Ф. Аквінського, Н. Макіавеллі, Ф. Бекона, Дж. Локка, Т. Гоббса, Г. Гегеля, І. Канта, К. Клаузевіц, Д. Медісона, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо тощо, в роботах яких закладені основи осмислення феномена кризи як соціального явища.

До другого періоду (початок XIX ст. – 50–70 ті рр. XX ст.) відносяться роботи, що систематизують і формують засади соціологічного, економічного та політичного розуміння криз, в яких аналізуються кризові явища в різних сферах суспільного життя та початок оформлення міжнародного права, котре здійснило певний вплив на формування концепцій воєнно-політичної кризи. Важливу роль у розуміння криз внесли концепції представників економічної науки, кожна з яких є віхою в розвитку загальної теорії криз. Передусім це вчення К. Маркса, Ф. Енгельса, М.І. Туган-Барановського, Н.Д. Кондратьєва та ін., які збагатили методологічну базу дослідження криз, розробили нові методи і технології врегулювання кризових ситуацій, виявили закономірності та особливості кризи, такі як циклічність і повторюваність. Й. Шумпетер основну увагу приділяє соціальним вибухам і потрясінням як наслідкам економічної кризи. Взаємозв'язок політичних і соціальних процесів у кризові періоди вивчався П.А. Сорокіним та А.Г. Здравомисловим (соціологія конфлікту та її зв'язок із кризою), Н.І. Лапіним (соціологічні аспекти кризи) та ін. Такі теоретики соціальної філософії, як Г. Зіммель, Х. Ортега-і-Гассет, М.О. Бердяєв та В.С. Соловйов приділяли значну увагу культурній, духовній та світоглядній кризам.

Ключову роль у вивченні генезису й еволюції теорії політичних криз мають праці Л. Козера, Ч. Ліксона тощо. Дослідженню політичних криз із позицій синергетики присвятили свої праці Т. Постон та І. Стюарт (у контексті теорії катастроф), поклавши початок врегулювання на міжнародному рівні проблем національної безпеки.

Прийняття важливих міжнародних документів у галузі прав людини, таких як Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейська конвенція про права людини (1950 р.) та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.), сприяли утвердженню ідеї, згідно з якою всі мають право користуватися правами людини як у мирний час, так і під час війни.

Проте, незважаючи на значну кількість ідей, висунутих мислителями цього періоду щодо природи криз, загальні риси кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками, не були висвітлені.

Третій період (кінець 70-х рр. XX ст. – поч. XXI ст.) – це сучасний етап дослідження, оформлення загальної теорії регулювання, управління кризовими ситуаціями. Важливий вклад у теорію миротворчості здійснили Г. Шмідт та Й. Галтунг, які сформулювали такі поняття, як миротворчі операції та операції з підтримання миру. Представниками теоретичної школи у розв'язанні кризової ситуації політичним шляхом через переговори та посередництво є Д. Блумфілд, Б. Рейлі, Дж. Бертон, Г. Келман, Р. Фішер, Л. Крісберг, Р. Ленга, Р. Смоукі, С. Хантінгтон та О. Панарін. Основний акцент вони роблять на втручання третньої сторони, що не наділена владою, володіє реальною ситуацією, та діяльність якої спрямована на забезпечення миру та побудову нових взаємовідносин. Успішним результатом для врегулювання кризи можна вважати наявність спільних інтересів і потреб, які досягаються шляхом налагодження співробітництва та контактів між сторонами. У цей час у США й інших розвинених країнах Заходу інтенсивний розвиток отримав процес інституціалізації криз, який супроводжувався зростаючим попитом на послуги різних посередницьких та консультативних агентств.

Значний внесок у розробку основ загальної теорії державного управління в кризових ситуаціях, зумовлених воєнно-політичними чинниками, внесли такі вчені, як: В.А. Барсамов, який присвятив свою роботу дослідженню структури суспільно-політичної кризи; С.Я. Лавренов, який розглядав військово-політичну кризу; Р.Ф. Матвеев, який розробляє загальну теорію політичної кризи; М.Р. Шагіахметов, у роботах якого дається аналіз системної теорії кризи; А.В. Шубін, що докладно дослідив кризу як складову частину політичного циклу. Зберігають актуальність концепція криз А.А. Богданова, що є приватним додатком його вчення про тектологію, дослідження А.Б. Венгєрова про зв'язок синергетики і політики, а також

залежність економічних і соціальних криз від політичних.

Після подій 2014 року в Україні досить ґрунтовно аналізуються особливості державного управління в сучасних кризових ситуаціях, зумовлених воєнно-політичними чинниками (військово-політичних конфліктах, гібридних, асиметричних тощо війнах). У дослідженнях П.П. Гай-Нижника [4], В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, С.В. Кононенко [7], І.О. Кульчія [20], Г.П. Ситника [27], А.В. Єрмолаєва [26] Р.О. Додонова [10], Б.Г. Шелегеди, О.М. Шарнопольської, М.В. Румянцева [35] визначаються можливі сценарії вирішення збройного протистояння на Сході України. Акцентується увага на важливості використання дипломатичних засобів шляхом активного залучення світової громадськості та посилення економічних санкцій. Науковці досліджують методи аналізу кризових явищ, організацію моніторингу, сутність, технології здійснення, стратегічні цілі й завдання антикризового управління. Ними визначено особливості нинішньої моделі національної безпеки як перехідної та дедалі більш кризової та окреслено загальну структуру майбутньої моделі.

Офіційно термін «воєнно-політична криза» широко використовується в нормативно-правових актах України. Зокрема, у Воєнній доктрині, затвердженій Указом Президента України «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» [32], основними завданнями воєнної політики України в найближчий час і в середньостроковій перспективі визначено локалізацію та нейтралізацію в найкоротший строк воєнно-політичної кризи в східних регіонах України, запобігання її переростанню в масштабну збройну агресію. Врегулювання на державному рівні проблем національної безпеки у військово-політичній сфері відбувається з прийняттям Закону України «Про основи

національної безпеки України» (зі змінами) [12], Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [13], Указу Президента України «Про Стратегію національної безпеки України» [31], Указу Президента України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» [33] та ін.

Аналізуючи різні точки зору відносно розвитку процесу теоретичного вивчення про державне управління кризовими ситуаціями, зумовленими воєнно-політичними чинниками, виділимо його основні риси:

- по-перше, визнання кризи як неминучого суспільного явища;
- по-друге, представлення кризи як одного зі способів соціальної взаємодії;
- по-третє, розгляд кризової ситуації як загрозу та аномалію суспільства;
- по-четверте, розуміння кризи як явища, котре викликає необхідність його врегулювання на рівні державного управління.

Висновки. Проведене дослідження свідчить про те, що кількість наукових досліджень економічних, соціальних, природних, техногенних та інших криз має досить ґрунтовний пласт. Однак і досі поза увагою залишається розгляд і вивчення таких тем, як виявлення закономірностей і особливостей, характеристики ознак і класифікації чинників, методик, технологій і механізмів врегулювання кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками. Проте практика вимагає їх наукового осмислення не лише у вигляді окремих концепцій, але й розробки обґрунтованої наукової теорії управління, врегулювання, вирішення чи розв'язання та теорії трансформації кризових ситуацій, зумовлених воєнно-політичними чинниками.

Список літератури:

1. Арістотель. Політика. Київ, 2000. 239 с. URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist06.htm> (дата звернення: 19.06.2018).
2. Архашастра или Наука о политике / Изд-во АН СССР, 1959. 802 с. URL: <http://scibook.net/politologiya-knigi/arthashastra-ili-nauka-politiki-izdatelstvo> (дата звернення: 16.06.2018).
3. Блаженный А.О Граде Божию. Москва, 2000. 1296 с. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000181/st000.shtml> (дата звернення: 17.03.2014).
4. Гай-Нижник П.П. Російська окупація і де-окупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення. Київ, 2016. С. 133–167.
5. Гегель Г. Феноменология духа. 1992. С. 27–36. URL: <http://psylib.org.ua/books/gegel02> (дата звернення: 20.06.2018).
6. Гоббс Т. Левиафан или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. 1991. С. 7–16. URL: <http://grachev62.narod.ru/hobbes/content.htm> (дата звернення: 7.06.2018).
7. Горбулін В.П. Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна. Київ, 2015. 132 с.

8. Гірник А.М. Конфлікти: структура, ескалація. Київ, 2003. 172 с.
9. Довгань В. Принцип невтручання у внутрішні справи держави. 1999. URL: <http://www.lnu.edu.ua/personal/mdlviv/visnyk/17/nevtrucz.html> (дата звернення: 8.06.2018).
10. Додонов Р.О. Світовий досвід постконфліктної реабілітації та замирення в контексті подій на Сході України. Київ, 2016. С. 15–25.
11. Дидье Д. М. Анализ теоретических подходов к понятию кризиса в социально-экономической системе. Чита, 2013. С. 1–4.
12. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV (із змінами) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 6.07.2018).
13. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 2.07.2018).
14. Забеліна І.О. Поняття та сутність політичних криз: історико-бібліографічний аналіз. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 49. С. 344–353.
15. Клаузевиц К.О войне. Москва, 1998. 448 с.
16. Дидье Д.М. Анализ теоретических подходов к понятию кризиса в социально-экономической системе. Чита, 2013. С. 1–4.
17. Кіссе А.І. Поняття управління етнічними конфліктами та його складові. Київ, 2012. С. 51–74. URL: <http://social-science.com.ua/article/733> (дата звернення: 6.07.2018).
18. Кондратьев Н. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды. Москва, 2002. 279 с.
19. Короткова Э.М. Антикризисное управление. Москва, 2001. 432 с.
20. Конфуций. Лунь юй Москва, 2010. 416 с
21. Кульчій І.О. Антикризисное управління. Полтава, 2016. 120 с.
22. Коллинз Р. Теория конфликта. URL: http://azps.ru/polpsy/lib/konflikt_kollinz.html (дата звернення: 12.07.2018).
23. Лао Цзы. Дао Дэ Дзин. Москва, 1972. URL: <http://www.lib.ru/POECHIN/laol.txt> (дата звернення: 10.07.2018).
24. Локк Дж. Сочинения. Москва, 1988. С. 137–405. URL: http://royallib.com/read/lokk_dgon/dva_traktata_o_pravlenii.html# (дата звернення: 10.07.2018).
25. Макиавелли Н. Государь. Москва, 1990. 80 с. URL: <http://grachev62.narod.ru/mak/content.htm> (дата звернення: 11.07.2018).
26. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Москва, 1960. 680 с.
27. Єрмолаєв А. Нові реалії – нові сценарії. Донбас між сепаратизмом та реінтеграцією. Київ, 2015. С. 51–74. URL: <http://newukraineinstitute.org/new/544> (дата звернення: 21.07.2018).
28. Забезпечення національної безпеки України в умовах глобальних та регіональних невизначеностей: матеріали кругл. столу / за ред. Ю.В. Ковбасюка, К.О. Ващенко, Г.П. Ситника. Київ, 2012. 159 с.
29. Сорокин П.А. Социология революции. Москва, 2008. 784 с.
30. Павлова Е.Б. Миротворчество в современном мире. Москва, 2008. 157 с.
31. Панченко Л.Є. Генезис миротворчої діяльності. Київ, 2010. С. 333–338.
32. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 / Президент України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 2.06.2018).
33. Про нову редакцію Воєнної доктрини України: Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015 / Президент України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555/2015> (дата звернення: 8.06.2018).
34. Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України: Указ Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016 / Президент України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016> (дата звернення: 26.06.2018).
35. Туган-Барановский М.И. Периодические промышленные кризисы. Москва, 1997. 574 с.
36. Шелегеда Б.Г. Антикризисное управління: навчальний посібник. Донецьк, 2013. 252 с.
37. Яремчук С.С. Основи конфліктології: конспект лекцій. Чернівці, 2008. 80 с.

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСНЫХ СИТУАЦИЙ,
ОБУСЛОВЛЕННЫХ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИМИ ФАКТОРАМИ:
ИСТОРИКО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

В рамках данной статьи осуществлен историко-библиографический анализ теоретических основ государственного управления в условиях кризисных ситуаций, обусловленных военно-политическими факторами. Проведено исследование различных подходов к пониманию кризисных ситуаций, обусловленных военно-политическими факторами в государственно-политической и военной сферах, определены общие признаки этих подходов и специфические характеристики, предложена условная дифференциация их по нескольким группам; очерчен круг вопросов, которые до сих пор не решены в рамках темы исследования.

Ключевые слова: историко-библиографический анализ кризисных ситуаций, обусловленных военно-политическими факторами, национальная безопасность, государственное управление.

**PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONDITIONS OF CRISIS SITUATIONS CAUSED
BY MILITARY-POLITICAL FACTORS: HISTORICAL AND BIBLIOGRAPHIC ANALYSIS**

Within the framework of this article, a historical and bibliographic analysis of the theoretical foundations of state administration in the conditions of crisis situations caused by military-political factors was carried out. The study of various approaches to understanding the crisis situations caused by military-political factors in the state-political and military spheres, the common features of these approaches and specific characteristics have been determined, the conditional differentiation has been proposed for several groups; outlined a range of issues that are still unresolved within the research topic.

Key words: historical and bibliographic analysis of crisis situations caused by military-political factors, national security, state administration.